

Emlék és emlékezet

Arany János *Dalgyűjteménye* (1874)

CSÖRSZ Rumen István

ELTE HTK Irodalomtudományi Kutatóintézet, XVIII. századi osztály, tudományos főmunkatárs, osztályvezető
ORCID: 0000-0003-1648-0371

Memory and remembrance. ARANY János's *Song Collection* (1874)

Abstract | The most important document of ARANY János's musical knowledge is the manuscript score he compiled at the request of his friend, musicologist and composer BARTALUS István, between approximately 1871 and 1874. Its main purpose was to record melodies from his childhood and youth for the Universal Collection of Hungarian Folk Songs, which was based on BARTALUS's collecting trips and earlier manuscripts copied by him. The seven-volume series included only selected and reworked material from ARANY. At the same time, the manuscript parallels the concept of the Hungarian Folk Poetry Collection, which was also produced with the participation of the ARANY family. From this perspective, the *Song Collection* is the background material for a scientific and artistic series of publications. However, its compiler did not only follow academic considerations, but above all sought to exploit his own memory as deeply as possible, since he collected the songs himself, and the recorded songs are deeply connected to his own poetic oeuvre in terms of form and poetics. While the manuscript is a subjective musical and textual document on the one hand, on the other hand it preserves the memories of several communities: Nagyszalonta, Debrecen, and part of Nagykőrös, and more broadly, the imprint of Hungarian public culture in the Partium region. His repertoire ranges from family memories to Hungarian poems published in the 1830s and quickly set to music (VÖRÖSMARTY, KÖLCSEY, BAJZA), and in this respect, too, it goes beyond a collection of personal memories.

The scientific processing of this unique source is linked to the Academy. The manuscript is preserved in the MTA KIK Manuscript Library, and its first critical edition was published in 1952, edited by KODÁLY Zoltán and GYULAI Ágost.

Keywords | ARANY János, *Song Collection*, manuscript, musicology, BARTALUS István

* Készült az *Arany János kritikai kiadás* című pályázat keretében, azonosító: NKFI 149452, témavezető: Korompay H. János.

A Magyar Tudományos Akadémia kétszáz éves múltjában egyfelől az egyes szakterületek kiemelkedő eredményei tükröződnek. Másfelől lépten-nyomon találkozunk az interdiszciplináris együttműködés hagyományával is. A 19. században általánosnak mondható a közös gondolkodás, a testvér szakágak jelenléte egymás terveiben, kiadványaiban. A folklorisztika hazai története különösen sok ilyen példát rejt, hiszen önálló diszciplínaként csak ekkor alakult ki, fokozatosan távolodva az egyéb humán tudományoktól. Korai művelői között irodalmárok és történészek egyaránt akadtak. Hasonlóképp a zenetudomány is több lépésben különült el a zenei előadó-művésztől, s a 19. században szorosan összefonódott a színpadi zeneélet és a tudományos diskurzus. Mátray (Róthkrepf) Gábor, majd Bartalus István, illetve az egyházzeneész Bogisich Mihály, később Seprődi János munkássága szintén több pilléren állt, amiképp Bartók Béla és Kodály Zoltán életművében is kiegészítette, ösztönözte egymást a zeneszerző és a zenetudós szempontja.

A 19. századi szimbiotikus helyzet emlékét őrzi egy kiemelkedően fontos zenetörténeti forrás: Arany János *Dalgyűjteménye*.¹ Ez a kottás kézirat Arany János autográf tisztázata, amelyet a címlap szerint 1874-ben zárt le. Mai tudásunk szerint Bartalus István zeneszerző, zongoraművész felkérésére vagy ösztönzésére készült; fő céljaként nyersanyagot szolgáltatott a *Magyar népdalok: Egyetemes gyűjtemény* kötetéhez, amelyben Bartalus saját feldolgozásait közölte az általa gyűjtött és más forrásokból átvett dal-
lamokhoz. Ilyen értelemben Arany kottafüzete nem önálló forrás, csak egy különleges segédlet, ám mélyebb vizsgálattal új, szerteágazó utakra fordulhatunk mind zenei, mind szöveges tekintetben. A *Dalgyűjtemény* egyúttal az Arany életében szerepet játszó kisebb közösségeknek is emléket állít. Tanulmányomban a *Dalgyűjteményről* mint az egyéni és közösségi emlékezet dokumentumáról, illetve a közösségeket megidéző kulturális alakzatról gyűjtöttem össze néhány gondolatot.

1. A Dalgyűjtemény mint dokumentum

A füzet csaknem 150 dalt tartalmaz (szám szerint 148-at), Korompay H. János szóbeli megjegyzése szerint talán a *Zsoltárok könyvét* parafrázálva. Három fő részből áll. Az I., legnagyobb fejezet a *Népdalok és rokon* (103 tétel), a II. a *Társas dalok, többnyire idegen dallamra* (38 tétel). Ez utóbbi sem mind csak szorosan vett műköltészet, mivel korábbi közköltészet is szerepel benne, sőt olyasmi, aminek vannak népi változatai, például a *Vígán élem világom* kezdetű mulatódal. Ezért több szálon összekapcsolódik az első két rész. A III. egység, a *Kántáló dallamok és gyermek réják* mindössze 8 dallam; ezekről a tanulmány 4. részében lesz szó bővebben.

---

1 A korábbi szakirodalomban *Arany János Népdalgyűjteménye* címmel szerepel, azonban ez az elnevezés sem tőle származik. A 2000-es évek óta az átfogóbb jelentésű *Dalgyűjtemény* kifejezést használjuk.

Ha megvizsgáljuk a *Dalgyűjtemény* csaknem 150 dalát,² karakteresen eltérő képet kapunk Aranyról, mint amivel a közhelyek alapján rendelkezünk. Ám még attól a portréjától is eltávolít, amilyenek magát sejteti műkritikusként és elmélyült alkotóként. A magányos alkatú, csak saját szempontok szerint, jóformán titokban működő személyiség, a nagy autonóm, rejtőzködő költő teljesen másik arcát ismerhetjük meg – hiszen nem költőként, tudósként vagy kritikusként mutatkozik meg. Csupán egy dalkedvelő, a régiségekre híven emlékező, múltjában lapozgató emberként, aki viszont már egyik közösséggel sincs szoros kapcsolatban, amelyek ifjúkorában körülvették.

A történeti popularitáskutatás gyakran szembenéz az egyéniség szerepével, az egyedi megoldásokkal. Különösen, ha egy önálló alkotóról, például íróról, költőről, zeneszerzőről van szó. Ha valakinek a műveiben egyes populáris emlékek tükröződnek – például egy 19. századi magyar költőnél a népies műdalok, az énekelt reformkori versek, egy 20. századi írónál a kuplék és a slágerek, egy 21. századinál akár egyebek is –, vajon ezek a nyersanyagok integráns részei-e az életműnek? S hogyha csak ezeket rakjuk egymás mellé, mennyiben árulnak el valamit Aranyról, József Attiláról vagy bárki másról? Indikátorként szolgál-e az általuk ismert populáris dallam- vagy szöveganyag az életműre vonatkozóan, vagy ezek valójában nem róluk szólnak? De akkor miről? S nem öncélú-e ezzel foglalkozni?

Én az utolsó kérdésre mindig nemleges választ adok, hiszen évről évre gyarapszik az érdeklődés a magyar irodalomtörténet-írásban, amely kifejezetten ezt a témakört figyeli. Egy szöveg sorsa, története a szerzőtől függetlenül is elbeszélhető a befogadók, a szövegek továbbhasználói nézőpontjából, a *szöveggazdák* felől.³ S bár a szöveggazda lehet együttal szerző is a saját kéziratában, Arany gyűjteményére ez nem jellemző (kifejezetten mellőzi a saját alkotásokat). Még szöveggazdának is alig nevezhetjük őt, több okból; ezek egyike a már említett tudományköziség. A válaszokat emiatt sem csupán az irodalomtörténetnek kell megkeresnie, hanem közösen a zenetörténészekkel és a folkloristákkal.

Bő hetven éve közkézen forog Kodály Zoltán és Gyulai Ágost 1952-ben – valójában 1953-ban – megjelent, rendkívül alapos kiadása, sőt annak hasonmása is (2011).⁴ Mégis fontosnak tartottuk az Arany János-kutatócsoportban, hogy az új kritikai kiadás keretében (Arany János munkái) önálló kötetet szenteljünk a *Dalgyűjteménynek* és a kapcsolódó, szórványos Arany-kottáknak, hiszen ezeket eredeti formájukban még sohasem publikálták. Bár Kodály és Gyulai rengeteg kiváló jegyzettel és dús filológiai

2 A kritikai kiadás megjelenéséig a hálózati kiadás használatát javasoljuk. 2017-ben, az Arany-emlék-év keretében készült el az *Arany-vestár* (Bátori Anna szerkesztésében), amelynek egyik almenüje a *Dalgyűjtemény* teljes anyagát tartalmazza fotómásolatban, kiegészítve a modern kottával és hangzó mellékletekkel. E részt jelen sorok írója szerkeszti és gondozza. Bővebben lásd: <http://arany.btk.mta.hu/verseskotetek/regi-nepdalok> (hozzáférés: 2026.02.01).

3 Lásd például: Csörsz Rumen István, *Szöveg szöveg hátán: A magyar közköltészet variációs rendszere 1700–1840*, Irodalomtörténeti füzetek 165 (Budapest: Argumentum Kiadó, 2009), 21–27.

4 KODÁLY Zoltán és GYULAI Ágost, szerk., *Arany János népdalgyűjteménye* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1952). A továbbiakban: KODÁLY–GYULAI 1952. Hasonmás kiadása: Budapest: Kodály Archívum–Argumentum Kiadó, 2011. Ez utóbbiban Kodálynak a megjelent kötethez készített széljegyzetei reprodukcióként szerepelnek, a hasonmás fejezetet pedig új, pontosabb fényképekkel látták el.

ai háttérrel kiadták a teljes fotómásolatot, de nem írták át a dallamokat egységes záróhanggal, így kötetük csak részben tekinthető kritikai kiadásnak, inkább a hasonmás és a forráskiadás ötvözete bő jegyzetapparátussal. Az általunk készített kiadás első ízben adja majd közre modern kotta-átírással és szövegátírással a teljes gyűjteményt, valamint Arany egyéb, zenei vonatkozású dokumentumait. A 19. századi magyar dallamgyűjtemények egyikéből sem készült még ilyen részletességű kiadás.

Jókora kihívás, hogy ez a kötet valójában Arany-szöveget *nem* vagy csak elenyésző mértékben tartalmaz. Az ELTE HTK Zenetudományi és Irodalomtudományi Kutatóintézet együttműködésében készülő kiadáson lassan húsz éve dolgozunk együtt. Sajnos egyik szerzőtársunk nem érthette meg ezt az utolsó fázist: Paksa Katalin (1944–2021), a kitűnő népzene-kutató, a 19. századi magyar népdalkutatás monográfusa.⁵ Szerencsére jegyzetei többségét elkészítette, s ezeket felhasználhattuk. További szerzőtársak: Rudasné Bajcsay Márta (aki már nem aktív, de a korábbi években sok jegyzettel és műhelytanulmánnyal gazdagította a kutatóközösséget), Domokos Mária és Szalay Olga, akik kiváló szakemberei az etnomuzikológiának és a zenetörténet-írásnak, Domokos Mária és Paksa Katalin a 18. századi magyar dallamkincs népzenei vonatkozásainak kataszterét is elkészítették,⁶ s mindhárman dolgoztak *A magyar népzene tára* kötetein,⁷ ketten pedig Kodály nagyszalontai gyűjtésének kiadásában.⁸ Jómagam egyetlen irodalmár vagyok mellettük, s e szakterület szempontjait igyekszem képviselni. Nyilvánvalóan komplex rendszer ez, ahol zenetudomány, irodalomtudomány és folklorisztika diskurzust kezdeményez egymással. Talán úgy, ahogy a 19. században még természetes volt az együttműködés. A legőszintebben mondhatom, hogy hétről hétre sokat tanulunk egymástól.

2. Népdalok és egyetlen gyűjtemények

Mennyiben tekinthetjük egyáltalán folklorisztikai forrásnak Arany *Dalgyűjteményét*? A témakört Küllös Imolának az *Ethno-Lore* évkönyvben közölt írása foglalja össze.⁹

5 PAKSA Katalin, *Magyar népzene-kutatás a 19. században – Hungarian Folk Music Research in the Nineteenth Century*, Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez 9 (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1988).

6 DOMOKOS Mária és PAKSA Katalin, „Vígsággal zeng Parnassusnak magas teteje”: 18. századi kottás források és a magyar zenei néphagyomány – “The High Peak of Mount Parnassus Resounds with Delight”: 18th-Century Musical Sources and the Hungarian Folk Music Tradition (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2016), doi: [10.1556/9789634540458](https://doi.org/10.1556/9789634540458).

7 DOMOKOS Mária, szerk., *Népdaltípusok 4*, A magyar népzene tára 9 (Budapest: Balassi Kiadó, 1995); PAKSA Katalin, szerk., *Népdaltípusok 5*, A magyar népzene tára 10 (Budapest: Balassi Kiadó, 1997); DOMOKOS Mária, szerk., *Népdaltípusok 6*, A magyar népzene tára 11 (Budapest: Balassi Kiadó, 2011); PAKSA Katalin és OLSVAI Imre, szerk., *Népdaltípusok 7*, A magyar népzene tára 12 (Budapest: Balassi Kiadó, 2011).

8 SZALAY Olga és RUDASNÉ BAJCSAY Márta, szerk., *Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtése*, Magyar népköltési gyűjtemény: Új folyam 15 (Budapest: Balassi Kiadó–Magyar Néprajzi Társaság, 2001).

9 KÜLLÖS Imola, „Arany János kottás *Dalgyűjteménye* és Fábián Pista »nótái«”, *Ethno-Lore: A Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetének Évkönyve* 35 (2018): 305–336.

Folklorisztikai szempontból ő elemezte legpontosabban Arany kéziratát, s amit leírt, mindennapi segédeszközünk. A *Dalgyűjtemény* nem tartozik a folklórgyűjtések sorába, még a kissé kialakulatlan 19. századi módszertan felől nézve sem. A költő ugyanis, bármennyire jártas volt a népköltészetben, illetve a tágon értelmezett közköltészetben, nem kapcsolódott be személyesen az önálló országos gyűjtőfolyamatokba. Elfoglaltságok vagy talán gátlások miatt nem küldött anyagot Erdélyi Jánosnak. Meglehet, saját tudását nem is tartotta különösen értékesnek. (Mezővárosi értelmiségiként nem feltétlenül a népi kultúra legrejtettebb, feltáráásra váró rétegeit ismerte, amint ezt a *Dalgyűjtemény* is tükrözi.) Az 1872-ben végre újraindult *Magyar népköltési gyűjtemény* 1. kötetét fia, Arany László, valamint közeli barátja, Gyulai Pál gondozta,¹⁰ ám még nekik sem adott át semmit a saját népköltészeti emlékeiből. Igaz, hogy ekkoriban már dolgoznia kellett a *Dalgyűjteményen*, ám ennek részleteiről nem tudunk semmit: sem levelezésében, sem másutt nem említi. Másodlagos adatokhoz kell tehát folyamodnunk.

Arany korábbi verstani, poétikai és nyelvészeti tanulmányainak példanyaga jelzi, hogy (legalább részben) a kedvenceihez nyúlt, amikor a *Dalgyűjtemény* anyagát összeállította.¹¹ Ugyanakkor a válogatáskor főként zenei szűrőt alkalmazott, emiatt mint szövegfolklorisztikai gyűjtőkörpusz kevésbé releváns. Arany nem a *Magyar népköltési gyűjteményt* készült gyarapítani, hanem a *Magyar népdalok: Egyetemes gyűjteményt*, talán csak vázlatosan, kiegészítve Bartalus meglévő anyagát.

Az igazsághoz tartozik, hogy egyáltalán nem ismerjük írásos dokumentumát annak, hogy Bartalus felkérte volna Aranyt dalkincse megörökítésére. Tekintve, hogy mindketten Pesten laktak, s gyakran személyesen találkoztak, nem volt szükség efféle megerősítésre. Meglehet, hogy csak kísérletképp fogott bele a költő a kottázásba, először nem annyira körülhatárolt céllal, mint amit a tisztázat tükröz. Nem tudjuk, mit hagyott ki a már leírt kottavázlatokból, de azt sem, hogy látta-e Bartalus gyűjtőkéziratát, vagyis sejtette-e, mivel gazdálkodik muzsikus barátja. Alighanem azokat a kottákat sem látta, amelyeket tőle és fiától, Arany Lászlótól jegyzett le Bartalus, feltehetően éneklés után.¹² Vajon nem vált be a módszer, avagy nem voltak megfelelőek a körülmények, s ezért biztatta inkább a saját kottázásra?

A két barát együttműködésére szinte semmi utalásunk nincs. A kézirat címlapján Bartalus írásával csak ennyi olvasható:

---

10 ARANY László és GYULAI Pál, szerk., *Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből*, Magyar népköltési gyűjtemény: Új folyam 1 (Pest: Athenaeum, 1872).

11 Gyulai Ágost ezekből önálló szemelvénygyűjteményt készített: KODÁLY–GYULAI 1952, 175–177. A témáról újabban például: Csörsz Rumen István, „Arany János tanulmányainak közköltési és népdalidézetei a *Dalgyűjtemény* (1874) tükrében”, *Ethno-Lore: A Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetének Évkönyve* 35 (2018): 275–304. Az új kiadás jegyzetanyagába minden adatot beépítettünk, ami a *Dalgyűjtemény* anyagával érintkezik.

12 Ezek a dallamok a kritikai kiadás függelékében kapnak helyet önálló sorozatként, felfedve a párhuzamokat a *Dalgyűjtemény* törzsanyagával.

Régi Népdalok
melyeket Népdalgyűjteményem számára
Arany János gyermekkori emlékeiből
sajátkezűleg írt le hangjegyekkel.
1874.

Bartalus István

Arany nem készített címlapot, s mint személy sem képviselteti magát, s a gyűjtemény nem őrzi még a monogramját sem. Kivonul saját emlékei mögül, mintha a csiga hát-rahagyná a csigaházat, s engedi, hogy mindezt másvalaki hasznosítsa. Bartalus pedig hamarosan kiválogatja a neki tetsző dalokat (vagy dallamváltozatokat), sokszor átrit-mizálja, néha másik szöveget tesz alá, tehát jócskán átalakítja. Tisztelte Aranyt, sze-rették is egymást, Arany Othellónak becézte Bartalust, mert zömök és szakállas alak volt, mint Shakespeare hőse – egyszer még a gitárral is hátba vágta valami vitájuk so-rán.¹³ Barátságuk mégsem tükröződik a *Dalgyűjteményben*, még a későbbi felhasznál-áskor sem. De ne vitassuk el, hogy egy bizalmi viszony szülte a kéziratot: Bartalus nélkül Arany aligha írta volna így össze a hangzó emlékeit. Jellemző, hogy Szénfy Gusztávval váltott 1859. januári levelén¹⁴ kívül egyáltalán semmilyen más kottát nem ismerünk Arany kézírásával, csakis azokat, amelyek Bartalushoz köthetők: a *Dalgyűj-teményt*, valamint a *Bartalus-kéziratba* másolt egyéb céduláit a saját dallamokkal, pót-lásokkal (ezek autográfjai megsemmisültek a II. világháborúban a Voinovich-villa le-bombázásakor).

A *Dalgyűjtemény* 1874-es keltezése valószínűleg a lezárás dátumát jelöli. A munká-latok talán már 1871 körül elkezdődtek. Úgy tudjuk, 1870 decemberében, Arany névna-pi köszöntésekor került szóba a pesti barátok között, hogy valaha gitáron játszott. Ezt követően (ismeretlen időpontban) kapta hangszerét tőlük, Salamon Ferenc ötlete nyo-mán.¹⁵ Valószínűleg a dallamok első lejegyzésekor már használta a hangszert, ami se-gített a kottázásban, hiszen egy bundozott hangszeren könnyű ellenőrizni a hango-kat, megoldani a zeneelméleti problémákat. Bartalus megemlíti, hogy Arany nagyon jól játszott szóló dallamokat gitáron, de a kísérethez csak egyszerű akkordokat hasz-nált. Sose állítja, hogy rosszul játszott volna. A *Dalgyűjteményben* szereplő dallamok zömét, főként a II. rész javát joggal tekinthetjük Arany gitáros repertoárjához tartozó-nak (hozzátéve, hogy ezzel nyilván fedésbe került sok más dal, amelyet jól tudott haj-

13 Bartalus sajtóbeli emlékezései nyomán: Csörsz Rumen István, „Arany János énekköltészeti programja és saját dallamai”, in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 11*, szerk. Csörsz Rumen István, 513–578 (Bu-dapest: Reciti Kiadó, 2023), 526.

14 A tisztázata ennek sem maradt fenn, csak Arany kottavázslatai, amelyeket a válaszlévlében tervezett elküldeni. Bővebben: ARANY János, *Levelezése 1857–1861*, szerk. KOROMPAY H. János, BÓDYNÉ MÁRKUS Rozália, JANKOVITS László és TÓTH Magdolna, Arany János összes művei 17: *Levelezés 3* (Budapest: Universitas Kiadó, 2004), 1059. sz., 266.

15 VOINOVICH Géza, *Arany János életrajza*, szerk. TÖRÖK Lajos (Budapest: Universitas Könyvkiadó–MTA Könyvtár és Információs Központ, 2019), 589–590. Különös, hogy Arany levelezésében vagy más doku-mentumokban mennyire nincs nyoma e fontos ajándéknak.

dan énekelni, vagy csak passzívan ismerte; a III. rész anyaga tartozik ide leginkább). A hangnemek zöme mind a gitárhoz, mind az énekléshez kényelmes lehetett. Kíséretet viszont nem vetett papírra e tisztázatlanban, csak a dallamokat.¹⁶

Sok kérdést vet fel a kották pontossága. A hangközök és a dallamvezetés gyakorlatilag hibátlan, a ritmizálásban viszont akadnak szokatlan megoldások. Ezzel együtt Arany kiválóan kottázott a maga korlátai között. (Bartalus, a hivatásos zeneszerző például sok helyütt choriambizálni szeretne volna a ritmust.) Azzal mindenképpen számolnunk kell, hogy egyes bonyolultabb dalok rögzítéséről Arany talán lemondott kellő szaktudás híján, nagy bánatunkra.¹⁷ A saját szerzemények közé keveredett szövegtelen dallamok némelyike jelzi, hogy volt alkalma rögzíteni kötetlen ritmusú dalokat is. Ezek többségét, mivel nem párosította szöveggel, éppúgy ifjúkori dallamemléknek tartjuk, mint a *Dalgyűjtemény* anyagát.¹⁸

A zenetudományi szempontokon túl közelítsünk a forráshoz ezúttal inkább irodalomtörténeti vagy történeti irodalomszociológiai kérdésekkel. Adott egy költő, aki friss nyugdíjas akadémiai tisztviselőként barátai, főképpen Bartalus, a zenetudós és zeneszerző biztatására arra vállalkozik, hogy felidézze gyermek- és ifjúkora dallamemlékeit. Noha mi koros embernek látjuk Aranyt ekkoriban, valójában nem olyan idős, mint amennyinek látszik, csak beteges és köztudottan kissé koravén. Az emlékezete viszont kitűnően működik, mindent fel tud idézni. Alighanem virtusnak tekintette ezt a feladatot, ahogy az emlékeiben bujkáló versek felidézését is. Erről Arany László tanúskodik a *Hátrahagyott versek* bevezetőjében, amint arra S. Varga Pál felhívta a figyelmet:

„[...] Próbára tette emlékező tehetségét, azzal mulatva magát, hogy egy-egy véletlenül eszébe ötlő verssorból – Horatius, Virgil, Ovidius, Tasso, Byron, vagy a régi magyar költők: Gyöngyösi, Rádai Pál, Amadé, Faludi, Csokonai, stb. valamely költeményének egy-egy darabkájából – a félig elfelejtett részeket addig görgesse és csiszolja emlékezetében, míg végre az egészet kikerekítheti. [...] Egy-egy horatiusi vagy anacreoni töredéket, így emlékezet után, le is fordíthatott”. (*HV* 1888, *Bevezetés*, XXVIII–XXIX.; hasonló memóriagyakorlatot tíz évvel korábban is végzett, lásd levelét Tompa Mihálynak, 1867. máj. 30., *AJÖM* XIX., 93. és *Horatiusból / Ulla si juris... [..]*)¹⁹

16 Kivételt képez a *Rákóczi-nótához* (I. 96. sz.) felvázolt néhány gitárakkord; állítólag Bartalus István *Magyar Orpheus* (1869) című dalalbumába is beírt néhányat, a példány azonban a Voinovich-villa bombázásakor megsemmisült.

17 A tisztázat nyersanyagaként szolgáló cédulák, vázlatok ebben is segítségünkre volnának, esetleg talánánk kihagyott vagy átírt dallamokat. Ezekről azonban a Voinovich-villa lebombázása óta nem került elő semmilyen korábbi másolat, fénykép vagy összeírás.

18 A kritikai kiadás készülő jegyzeteiben Domokos Mária szerteágazó variánskapcsolatokat tárt fel e dallamokhoz is a 19. század közepi forrásokkal, elsősorban Mátray Gábor füzeteivel.

19 Idézi S. Varga Pál: *ARANY János, Kisebbségi költemények 3 (1860–1882)*, szerk. S. VARGA Pál, Arany János munkái (Budapest: Universitas Kiadó–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2019), 963. A továbbiakban: AJM Kk3.

Hasonlóan tekintette a zenei múltbúvárlatot. Bartalus ugyanis – úgy sejtjük – ezt kérte tőle, hiszen egykorú gyűjtésre már bőven volt módja. A jeles muzsikus többfelé utazott az országban, gyűjtött a Székelyföldön, Borsod, Gömör, Heves és Zemplén vármegyéiben, persze nem Bartók vagy Vikár Béla szintjén. Összeszedett több száz népdalt, változatos gyűjtéshelyzetben (részben korábbi kéziratokból, illetve értelmiségi barátaitól), egykorú nyersanyagként a *Magyar népdalok. Egyetemes gyűjtemény* tekintélyes sorozata számára. Ez azonban nem olyan tudományos kiadvány volt, mint amilyen *A magyar népzene tára* lesz majd a 20. században, sok jegyzettel és gazdag háttéranyaggal. Bartalus nemzeti örökségnek tekintette a népdalt, tehát a gyűjteményt is nemzeti céllal adta közre. Ám valójában teljesen szubjektív ez a válogatás, hiszen szórványos a mérítés mind földrajzi, mind stílustörténeti szempontból. A Bartalus-kötetek zenetörténeti hitele változó, noha anyagukban igen értékes dallam- és szövegváltozatok bújnak meg, különösen a kétkötetes gyűjtőkéziratban.²⁰

Bartalus a dalokat zongorakísérettel közölte, mivel gyakorló zenészeknek szánta a gyűjteményt. Ez a beavatkozás már a válogatásra hatással lehetett, hiszen a népdalok többsége alapvetően idegenül cseng ebben a hangzásvilágban. Arany kapcsán is fölmerül, hogy olyan emberek dalai, akik soha nem énekeltek zongorakísérettel, mennyiben lesznek értékesebbek dús, romantikus akkordfűzéssel, futamokkal? Ám a korabeli szalonok zenészeit ki kellett szolgálni, és divatot kellett teremteni. Ez már önmagában társasági szempont, de csak a tanulmány végén fogunk ide visszakanyarodni, hiszen maga az Arany-dalgyűjtemény egy zenés időutazás lenyomata. Kérdés, alkalmas volt-e arra, hogy régi, mezővárosi vagy falusi közösségek zenei emlékeit „átsegítse” a jelenkori szalonokba akár önállóan, akár Bartalus átszerkesztésében? Jellemző, hogy Bartalus alig a harmadát használta fel az Arany által átadott dallamoknak.

3. Közösségi és egyéni emlékezet

Az egyik fő kérdés a *Dalgyűjtemény* vizsgálatakor: egy közösség vagy egy egyén tudása tükröződik-e a kéziratban? Bár ugyanerre kérdezett rá Rudasné Bajcsay Márta a 2017-es akadémiai Arany-émlékülésen,²¹ de jól látta, hogy nincs egyértelmű válasz. A helyzet összetett, bár talán más hasonló esetekre is alkalmazható.

Mindenki ismeri – ha nem is tudatosítja – a *szubjektív régiség* és az *objektív régiség* fogalmát. Olvashatunk akár 600 éves műveket, valójában máshogy érezzük azokat régieknek, mint amire például gyerekkorunkból emlékszünk. Függetlenül attól, hogy hány év telt el a gyerekkorunk vagy ifjúságunk óta, az onnan megőrzött szövegeknek vagy dallamoknak megvan a saját életünkhöz tartozó szubjektív régisége. Furcsa, de ilyen értelemben az Arany által megörökített dallamok és szövegek *gyakorúakká váltak*: egy-

20 Ma az ELTE HTK Zenetudományi Intézetének könyvtárában, k. j. n.

21 RUDASNÉ BAJCSAY Márta, „Egyéni emlékezet és közösségi tudás: Arany János *Dalgyűjteménye* (1874)”, in „...és palota épül a pusztá beszédből”: Akadémiai ülésszakok a 200 éves Arany Jánosról, szerk. GÁBORI Kovács József és MAJOR Ágnes, 159–162 (Budapest: Reciti Kiadó, 2017).

formán régiekké, mert egy konkrét személy, Arany János szubjektív régiségként idézi fel őket. Holott tudjuk, hogy némelyiket épp akkor írták vagy közölték a folyóiratokban, amikor ő 6-7 évesen Nagyszalontán lakott, avagy 16-17 évesen Debrecenben, másokat viszont már ötven-hatvan éve énekeltek. Többnyire jól adatható az egyes dalok időköre (*post quem*), ám a szubjektív régiségük a mérvadó: Arany világán *belül* lesz régi vagy új. Hiszen az ifjú ugyanaznap, ugyanabban a társaságban tanulhatott egy frissen kiadott és egy akkor már évtizedek óta közkezen forgó dalt. Debrecen sokrétű kollégiumi hagyományát figyelve például erre könnyen nyílt alkalom.

Ezek a paradox vonások teszik még érdekesebbé a forrást, hiszen nagyon nagy az időmélisége. Egészen a 17. századig nyúlik vissza, s olyan éneket érint – a *Krisztus urunknak áldott születésén* kezdetű karácsonyi dicséretet –, melyről tudjuk, hogy Pécseli Király Imre írta az 1620–1630-as években,²² de valójában Arany gyerekkori időrétegéhez tartozik (ezért is kerül a III. fejezetbe), ezáltal ugyanolyan, mintha 1823-ban írták volna. Úgy tűnik, Arany egyértelműen a szubjektív régiség szempontjából írja össze a dallamokat, mintegy kikapcsolva az objektív régiségre vonatkozó tudását. Holott tudjuk, mennyire mélyen ismerte a régi magyar irodalmat is – a tudatával.

Párhuzamként kínálkoznak egy költőelőd, Pálóczi Horváth Ádám (1760–1820) megjegyzései az *Ötödfélszáz énekek* (1813) egyes darabjairól, amelyeket *százestendősnek* nevez.²³ Ez a megjegyzés nem a pontos kormeghatározást jelöli, hiszen némelyikük legfeljebb 60-70 éve lehetett használatban, mások viszont régebbiek lehettek a 18. század elejénél. A jelző a szubjektív régiséget fejezi ki, ahogy több népi gyűjtésben is ekként említik az énekesek az olyan dalokat vagy táncokat, amelyeket gyerekkorukban az idősektől hallottak. Száz estendő: előidő a saját életünkhöz képest. Az egykorú *Temesvári énekeskönyv* (1817)²⁴ összeírója egészen hasonló módon nevezi „öreg Dall Kádár nótája” címmel az egyik átfirkált verset: „Nem szeretek soha többé, nem szeretek senkit már...” A *Kádár nótája* titulus éppígy a régiség védjegye, a ponyváról ismerhető Kádár István-históriára utal (amelyet Arany is feljegyzett töredékesen). Az *Öreg Dall* megjelölésű versek egy részét ugyanígy kitörölte a kéziratból, hogy világosan jelezze: „lejárt az idejük”.

Ha ehhez hozzáadjuk Arany törekvését múltbeli alkotások imitációjára (*Toldi, Buda halála*, a történeti balladák egy része stb.), voltaképp a *Tamburás öreg úr* (1877) repertoárjához érkezünk. Ez a vers nemcsak Arany kései alkotói önreflexiója, hanem – amint azt már Kodály megsejtette – a *Dalgyűjtemény* és a saját zenei kompozíciók éppúgy tükröződnek benne. Az elavult s csak önmagunk szórakoztatására, múlton merengésre alkalmas dalok összekötik a magányos, idős alkotót a képzelt hőssel.²⁵

22 Kritikai kiadás: PÉCSÉLI KIRÁLY Imre, MISKOLCZI CSULYAK István és NYÉKI VÖRÖS MÁTYÁS, *Versei*, szerk. JENEI Ferenc, KLANICZAY Tibor, KOVÁCS József és STOLL Béla, Régi magyar költők tára: XVII. század 2 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1962), 15. sz.

23 CSÖRSZ RUMEN István, *A kesergő nimfától a fonóházi dalokig: Közköltészeti hatások a magyar irodalomban 1700–1800*, Irodalomtudomány és kritika: Tanulmányok (Budapest: Universitas Kiadó, 2016), 230.

24 OSZK Kézirattár, Oct. Hung. 1090, 75b.

25 Erről bővebben: KUCSERKA Zsófia, „*Tamburás öreg úr: 1877*”, in „*Egyszóval: a költészet...*”: *Arany-vers-elemzések*, szerk. VADERNA GÁBOR, 81–87 (Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2018); CSÖRSZ RUMEN István, „»Az öreg úrnak van egy tamburája...«”, *Credo: Evangélikus Folyóirat* 19, 3. sz. (2023): 64–73. A vers

Pálóczi Horváth Ádám gyűjteményére visszatérve: Arany ismerhette akár az eredeti forrást, amelyet az Akadémia őrzött, de Bartalus *Magyar Orpheus* című, 1869-ben kiadott kottás antológiáját mindenképp, mert ebből saját példánya is volt. Véleményem szerint a *Dalgyűjtemény* egyik ihletője épp ez a különleges irodalmi-zenei antológia volt, s a múltbúvár költőtárs, Horváth sorsában sok párhuzamra lelhetett Arany.

Ha a kéziratos énekeskönyvek típusai felől vizsgáljuk Arany kottás kéziratát, mégis *szekundér* gyűjteménynek nevezzük. Tipológiánk kétségkívül sarkít, de egyértelmű, hogy nem primer forrás. Nem azt tükrözi, miként alakul az összeíró ízlése, amikor feljegyzi kedvenc dalszövegeit, hogy utána föl tudja idézni (kottával vagy anélkül). Ilyen volna egy saját kéziratos daloskönyv az 1830-as évekből, amelybe szövegeket másolatott az ifjú Arany. (Fájhat a szívünk, de egyelőre nem ismerünk ilyet.) A *Dalgyűjtemény*nek éppen az a lényege, hogy Arany egy tudós és művész kolléga *kiadási tervéhez* csatlakozva szedte össze az emlékeit csaknem negyven év távolából – ismét egy hasonló vonás az *Ötödfélszáz énekekhez*. Talán egy elveszett kéziratot pótol, ezáltal a primer szempontot is érvényesítve, hiszen maga Arany János kutat a múltjában.

Nyilván felkavaró lehetett számára némelyik dal felidézése különböző okokból, ám ő nem fűz semmilyen jegyzetet hozzájuk. Holott még a szépirodalmi műveit is gazdagon jegyzeteli, főleg történész kútfők nyomán. A *Dalgyűjtemény*ben jóformán nincs ilyen, még azt sem árulja el Arany, kitől tanulta az adott dalt. Távolabbról nézve: az *emlékezetért vetélkedő közösségek* nyomai tükröződnek benne. Ez is része a szubjektivitásnak, ám azáltal, hogy nem tudjuk, melyik dalt honnan ismeri, valójában még előttünk is zajlik a vetélkedő. Filológiai eszközökkel is csak találgathatunk a különböző források nyomán: mi az, amiről biztosan tudjuk, hogy Debrecenben is énekelték, vagy csak erről a környékről ismert, vagy egyáltalán egyikről sem. Ám Arany jegyzetei híján ez a tudásunk mindig behatárolt.

Sose feledjük az alapkérdést: egyáltalán mi tükröződik ebben a gyűjteményben? Hiszen bár Arany ennek a hagyománynak a *megélője*, majd *megörökítője*, de nem feltétlenül az ő szemüvegén keresztül kell néznünk, merthogy ezt ő maga se várta el. A viszony innen nézve érintőleges, távolságtartó. Mintha e sorait idézné: „a tömegben / Én is lantot pengeték”.²⁶ A szubjektív régiség miatt mégis kulcsfontosságú, hogy épp ő vetette papírra a kis dallamokat.

4. Zenetörténeti tanulságok

Említettük már a *Dalgyűjtemény* három fő fejezetét, amelyek stíluscsoportok szerint tartalmaznak eltérő korú dallamokat és szövegeket. Ez tudományos szempontot vegyít

---

kapcsán Arany zenetudását, főként annak forrásait részletesen elemzi: TARI Lujza, „Gitár és »tambura«: A »hangzó művészet« Arany János életművében”, in „*Hazám tudósi, könyvet nagy nevének!*”: Arany János pályájának művelődéstörténeti olvasatai, szerk. CIEGER András, 67–88 (Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Országos Széchényi Könyvtár–Universitas Kiadó, 2017).

26 *Honnan és hová?* (1877. júl. 14.), kritikai kiadás: AJM Kk3, 219.

a szubjektív múltba. Nagy távlatból nézve, az I. fejezet a magyar köznép vegyes dal-kincséből válogat, felidézve az 1820–1840-es évek repertoárját, a II. rész a literátus elit dalaiból (voltaképp: irodalmi alapszövegeiből) ad ízelítőt, a III. rész pedig a múltból töredékesen érkező dallamokat, szokásdalokat és a gyerekek körjátékait idézi. Vagyis az I. és a III. fejezet ugyanannak a mezővárosi-falusi közösségnek két rétegét képviseli: a gyerekeket és a kortalan, de már közösséget alkotó felnőtteket. Ezzel szemben a II. rész az értelmiség tudatosan formált kánonjából hoz dokumentumokat, noha az emlékezet függönyén át.

Ezúttal csak a III., *Kántáló dallamok és gyermek réják* fejezetre vetünk egy pillantást a tudomány és a szubjektív emlék mérlegén. Ez a rész sajnos félbemaradt, talán azért, mert Bartalust az ilyesmi kevésbé érdekelte – az utókornak annál fontosabb volna. A kis fejezetben korai gyerekfolklor-dallamfeljegyzéseket találunk, ami önmagában ritka még ekkoriban. E dallamok nagyban megnövelik a gyűjtemény hitelét; nemcsak a *Szerkenj fel, kegyes nép* (III. 2. sz.), amelyből ez az első kottás változat,²⁷ hanem például a gyerekjátékdalok, amelyek szerencsére bekerültek Kiss Áron kötetébe is,²⁸ majd később *A magyar népzene tára I., Gyermekjátékok* című kötetébe.²⁹ Népzene-történeti legitímációjukhoz nem fér kétség. Gólyaüdvözlő is van köztük (*Gólya, gólya, gilice*, III. 6. sz.), holott mire ezt Arany papírra vetette, e gyerekdaltípusból már több is megjelent a korábbi irodalmi lapokban – némelyiket már ifjúságában láthatta a *Hasznos Multságok*-ban –, viszont szakszerű népi gyűjtésből nemigen. Valódi újdonság, dallammal pedig az első feljegyzés.

Hasonló időeltolódás figyelhető meg Kádár István históriájának kiszakadt versszakában (*Felemelé Kádár szeméit az égre*, III. 4. sz.). Hiába ismerjük régről, sok ponyvakiadásból ezt a 17. századi történeti éneket:³⁰ mire eljut oda, hogy valaki lekottázza – egy emlékeiben kutató magyar író és költő –, addigra ez koldusénekké, kétsorossá változott. Töredékes dallam és töredékes szöveg.

Ugyanez a helyzet az *Új esztendő, vígságszerző* kezdetű köszöntővel (III. 1. sz.).³¹ A szöveget az 1730-as évek óta számos alkalommal megörökítették, ám az első kottás feljegyzés belőle Aranyé. A népzenei gyűjtések tanúsága szerint viszonylag egységes dallama volt, tehát lehetett egy ősforma, amely együtt tartotta.³² Ugyanakkor Arany variánsa kiegyenlített ritmusú, nem aszimmetrikus – amilyen a népi változatok zöme –, tehát vagy csupán helyi változat, vagy ez volt a régi ritmizálás, és amazok az átdol-

27 KERÉNYI György, szerk., *Jeles napok, A magyar népzene tára 2* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1953), 877–884. sz. A továbbiakban: MNT II.

28 Például Kiss Áron, *Magyar gyermekjáték-gyűjtemény* (Pest: Hornyánszky Viktor, 1891), 7 (8. sz.).

29 KERÉNYI György, szerk., *Gyermekjátékok, A magyar népzene tára 1* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1951), 112. sz., 112. jegyzet, a)–c).

30 Eredeti kezdősora: *Szörnyű nagy romlásra készült Pannónia. A 17. századi szöveg a következő két évszázadban ponyvakiadások és a szájhagyomány segítségével is terjedt. Bővebben: VARGA Imre, szerk., A két Rákóczi György korának költészete 1630–1660, Régi magyar költők tára: XVII. század 9* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977), 161. sz.

31 A szövegcsalád kritikai kiadásán Küllös Imolával közösen dolgozunk a Régi magyar költők tára XVIII. századi sorozatának *Közköltészet 4/A–B* kötetében (*Ünnepi köszöntőversek*).

32 MNT II, 1–14. sz.

gozások, mondhatni *proporciók*, ahogy ma ismerjük. Ezt párhuzamos feljegyzések híján nem tudjuk egyértelműen tisztázni.

Egyébként az I. és részben a II. fejezet repertoárja is hasonló helyzetet tükröz az egyes darabok történetéről és variálódásáról. Barna Péter balladája (*Jó ló volt a fakó*, I. 13. sz.) például szintén első ízben jutott dallamrögzítéshez Aranyánál. A variánsláncnak ismét inkább a végén történt ez, hiszen a 19. században már apránként kihalt a szöveg, a 20. századot csak lerövidült formában érte meg. Már Arany ifjúkorában is hanyatló szöveg volt, viszont ponyvakiadásai útján sok helyre eljuthatott. Bartalus ezt külön is leírta egy másik versszakkal Aranyra hivatkozva, bizonyára a költő éneklése nyomán.

5. Textológiai tanulságok

A kéziratosságban évszázadokon át összekapcsolódott a nyilvánosság és a személyes kulturális tér. Egy versgyűjteményt a tulajdonos maga állított össze, tartalma akként épült fel, hogy ő személyesen mit érzett lemásolásra méltónak. Az 1874-es repertoár vizsgálatakor is könnyebb dolgunk lenne, ha ismernénk Arany valamely diákkori kéziratos énekeskönyvét. Vannak gyanús források a szűkebb földrajzi és időkörből is, olyan gyűjtemények az 1834–1836 körüli évekből, amelyek tartalma összefügg a *Dalgyűjteménnyel*, de biztos kapcsolatnak még egyik sem mondható. Nem tudjuk, hogy Aranynek Nagyszalontán vagy Debrecenben milyen versfüzetei voltak. Félő, hogy 1870 után neki magának se voltak ezek kéznél. Ha rendelkezett is valaha ilyenekkel, sehol sem említi azokat. Ráadásul egy-két kivételtől eltekintve tartózkodik a szövegek hosszabb idézésétől. Az esetek zömében egyetlen versszakra korlátozza a szöveget (néha az is töredékes), hiszen a kottára, a *zenei* örökség közvetítésére összpontosít.

A népdaloknál a legtöbb helyen, ahol Arany egyáltalán utal rá, hogy több versszaka van, ennyit jelöl: *Erdélyinél lásd a folytatást*. Erdélyi János *Népdalok és mondák* című, meghatározó antológiájából (1846–1848) Arany különösen a II. kötetet preferálta, ezt már Kodály megfigyelte. Olvasóit az ottani szövegvariánshoz irányítja, bár azokat a dalokat ő már tíz évvel akár az Erdélyi-kötetek megjelenése előtt ismerhette. Ez tehát egy kissé tudományosító gesztus, voltaképpen semlegesítés, eltávolítás a személyes emlékektől (hiszen Erdélyi antológiája legalább tíz évvel későbbi tükröt tart a hagyománynak, mint Arany diákévei). Egy eredeti primer énekeskönyv aligha volna ennyire vegytiszta, s nem kötné össze feltétlenül a saját énekrepertoárból leírt dalrészletet a nemzeti szintű kiadvánnyal. Egyébként Bartalus is alkalmazta a módszert, s a hétköteletes kottasorozatban számos, Erdélyitől (többnyire jelöletlenül) átvett szöveget találunk. Szöveget alkotó művész esetében ez azonban elég szokatlan.

Csupán áttételesen ismerjük tehát, hogy Arany mivel gazdálkodott, amikor benne élt az említett hagyományfolyamatokban. Az 1874-es kézirat: *visszaemlékező* gyűjtemény. Nem Nagyszalontán, s még csak nem is Nagykőrösön írta le a dallamokat, hanem pesti akadémikusként, már nyugdíjas időszakában, egy zenetudós-zongorista biztatására. Tehát sokszorosan más hagyománycélokat szolgál, fokozatosan eltávolodva az eredetiből.

Arany nem vizsgálja az emlékek erőzójától, a szövegek elhalványulásától sem. A Gyöngyösi István Kemény-eposzából kiszakadt strófát (*Keménynek csendesen ballag paripája*, I. 81. sz.) többszörös félreértéssel rögzíti, holott bármelyik kiadásban helyes szöveget talált volna, ha ellenőrzi. Mégsem korrigál, pedig levehető a polcra a hiteles vagy a jobb szövegváltozatokat. Az emlékezete vezeti. A másik strófa, amely viszont Pálóczi Horváth Ádámé (*Jöszte velem, jöszte, vitéz a csatára*), lassan teljesen értelmetlenné vált. Vegyük észre: a két, eltérő eredetű versszak így összeszokva szerepel a debreceni és dunántúli református kollégiumi gyűjteményekben a 19. század első harmadában, tehát Arany azt tudja és azt közvetíti róla, amit *más is tudott*. Mellőzi olvasottságát és tanári-kritikus magatartását, viszont pontosan dokumentálja az 1830-as évekbeli hagyományt. Talán ebben is a memóriapróba jeleit látjuk? Hiszen a még könnyebben ellenőrizhető Csokonai-, Kölcsey- vagy Vörösmarty-verseket is szabadon idézi a kották alatt, apró eltérésekkel.³³

6. Közösségek nyomai

Tekintsük át röviden, milyen közösségi tudással, emlékekkel gazdálkodhatott Arany.³⁴ Elsődlegesen a nagyszalontai és Bihar megyei folklórral, annak azzal a rétegével, amelyet a városban élő alsó értelmiség is elsajátíthatott. A családi emlékezetben a dalokon kívül a mesék is állandó szereplők voltak, s mind Aranyné, mind a két gyerekük, Julianna és László bekapcsolódott a mesegyűjtésbe már tizenévesen.³⁵

A szalontai iskola a debreceni kollégium vonzásában formálódott, de a kisváros irodalmi ízlése eltért, régiesebb volt Debrecenhez képest, ahol a diákok saját antológiát adtak ki. Ezért a két diákközösség kultúrája közt is különbségeket feltételezhetünk. Mindkét helyen működött kántus, azaz diákkórus, amelyben Arany rendszeresen énekelhetett, gyarapíthatta dallamkincsét és zenei tudását. Az, hogy gitártanulmányait Debrecenben kezdte, csak másodlagos adatokkal bizonyítható, de igen valószínű.³⁶ Hasznát vehette a színészek közösségében is, akik saját dalkészlete ugyancsak nyomot hagytak emlékeiben, ezáltal a *Dalgyűjteményben*. Szalontára visszatérve a Rozvány családnál ismét módjában állt gitározni; a családi emlékek szerint a gyermek Rozvány Erzsébetet nemcsak németül tanította, hanem együtt is énekeltek.

33 Egy kivételes szöveghely a II. rész 27. darabja, Vörösmarty *A szánakodóhoz* című versének kottás feljegyzése. Itt a kotta alá először apró tévesztéssel írta a szöveget Arany, majd korrigálta, sőt megadta forrását is: „I. köt. 7. lap”, ami Vörösmarty tizkötetes életműkiadására utal (1845). Gyulai Ágost jegyzete: KODÁLY–GYULAI 1952, 160.

34 Bővebben: CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN, „Arany János és a nagyszalontai közköltészet (1800–1840)”, in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 13*, szerk. Csörsz Rumen István (Budapest: Reciti, 2025), megjelenés előtt.

35 Bővebben: DOMOKOS MARIANN és GULYÁS JUDIT, szerk., *Az Arany család mesegyűjteménye: Az Arany család kéziratos mesegyűjteményének, valamint Arany László „Eredeti népmesék” című művének szinoptikus kritikai kiadása* (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Universitas Kiadó–MTA Könyvtár és Információs Központ, 2018).

36 Bővebben lásd: TARI, „Gitár és »tambura«...”

Nagykőrösön nem tudunk ilyesmiről, bár Ágai Adolf egyik visszaemlékezése nyomán nem zárható ki, hogy a költő alkalomszerűen hangszerhez jutott.³⁷ A tanártársak rendszeres éneklései, illetve a diákok részvétele ilyesmiben legalább olyan erős hatás lehetett, mint a környékbeli folklórból érkező, korábban nem ismert dalok vagy rigmusok (melyek az itt született verseken hagyhattak nyomot). Ezekre azonban nem tér ki a *Dalgyűjtemény*, s mai tudásunk szerint valóban inkább az 1820–1840 közti időszak dalkincsét őrzi. Azt viszont Arany mind Nagykőrösön, mind később Pesten életben tarthatta.

Félrevezető tehát, ha a *Dalgyűjtemény* anyagát vagy Arany bármilyen más közköltési, népköltési idézeteit valamilyen *egyszeri impresszió* lenyomatának véljük. E szöveg hagyományok éltetője épp az ismétlődés, a megerősítések láncolata. Ez azt jelenti, hogy Arany olyasmit rögzített 1874-ben, de egyúttal olyasmit imitált vagy idézett már ifjú korában, amely számára is „beágyazott”, ismétlődésekkel megerősödött, meggyökeresedett. Ezért van az, hogy ugyanazon populáris szövegnek más és más korszakában más és más részleteit idézi; belső versszakok, a kezdősor kiforgatása stb. mind előfordulnak. A lényeg: a rendszerszerű, megerősített élmény, a hagyomány.

Ebből következik, hogy az írott szövegek, az olvasmányok élménye is megerősítésekkel teli, s a legkevésbé sem egyszeri hatásokat tükröz. Vagyis: az *Aurora* vagy más reformkori lapok tartalmának előszüremkedése a kései Arany-balladákban, vers témákban vagy szókincsben³⁸ nem csupán az évtizedekkel korábbi szövegtalálkozás kései visszfénye. Annyiban persze valóban az, amennyiben a költő maga észlelte ezek régiségét a saját alkotáslélektani történetében, beleértve a debreceni fenntartásait velük kapcsolatban. Ez azonban csak egyetlen kiemelt pont a szövegekkel való párbeszédében, amelyet sokkal több későbbi belelapozás, felidézés követhetett. Ha nem is volt belőlük saját példánya Szalontán, de mivel akkoriban az irodalmi lapok java kéziratot másolatokban is terjedt például a kollégiumokban, nem kizárt, hogy neki vagy a környezetében lakó értelmiségieknek volt ilyenje. Nagykőrösön és Pesten pedig jó eséllyel magukhoz az eredeti folyóiratpéldányokhoz, illetve kötetekhez is hozzáférhetett. A tananyag összeállításakor, a versidom- és más tanulmányok szövegpéldáinak válogatásakor feltétlenül újból kézbe kellett vennie ezeket az ősolvasmányait is.

7. Aranytól Aranyig

A szempontunkból legtanulságosabb folyamat a fentiek miatt túlmutat Aranyon. Az ő daltudása, amely a régi vidéki éneklő közösségek (kollégium, színészek, tanárok stb.) repertoárját közvetítené, valójában nem volt eléggé fajsúlyos Bartalus számára. Népi nek nem volt elég népi, a műzenei dallamvilágnak az egyszerűbb rétegét képviselte, mondhatni elavultnak tűnt az 1870-es, majd még inkább az 1880-as és 1890-es évek magyar zeneéletében. Az anyag tiszteletteljes mellőzésében és átdolgozásában mind-

37 Ágai sajtóközleménye nyomán idézi Csörsz, „Arany János énekköltészeti...”, 536.

38 Bővebben: Csörsz Rumen István „A mesterkedő mester: Korai olvasmányok nyomai az Arany-életműben”, *Irodalomtörténet* 48 (98), 4. sz. (2017): 432–449.

ez kulcsszerepet játszhatott. A divatok, az új népiesség igénye, illetve más szempontok egyaránt kijebb tessékelték a *Dalgyűjteményt* a nemzeti hagyományból, a generációs különbségek ebben is kiütköztek.

Arany tehát a *Magyar népdalok: Egyetemes gyűjtemény* segédlete helyett voltaképp a saját szellemi alapkörnyezetéről készített pótolhatatlan, zenei szempontú leltárt. Olyan dalokból, amelyek leírt és le nem írt szakaszainak rímei, szófordulatai, ritmusai hol felismerhetően, hol már nagyon elmosódva beépültek az Arany-életműbe. Ezzel kétszeresen is a továbbörökítőjük lett: mint belőlük merítő költő és mint az ifjúkori emlékeit rögzítő muzsikus.

Am továbbra is kérdés: miért Arany életműkiadásában adjuk ki a *Dalgyűjteményt*? Egyre inkább látszik, hogy a felsorolt korlátok minden más hasonló gyűjteményre jellemzők. A zenei, illetve az irodalmi, sőt folklorisztikai vonatkozások sem szoríthatók egyetlen diszciplína keretei közé. Hiszen egy énekelt Vörösmarty-vers nem a szövegfolklorisztikához tartozik, de a szövegek közösségi használatához annál inkább – vagyis számot tarthat az irodalomtörténet figyelmére. Ehhez képest a *Dalgyűjtemény* minden szempontból korlátozott, de mégis különleges, hiszen Arany *saját világához* ad kulcsokat, ahogyan egy hagyományban részt vevő, vidéki gyökerű értelmiségi – amilyen a szorgosan kottázó erdélyi lelkész, Almási Sámuel volt –, egy gitárt és éneklést kedvelő személy *zenés vázlata* a letűnőben lévő világról, a közösségben való részvételéről, s ráadásul versei ihlető közegéről is, amely a közösségi emlékezet és az írói univerzum elegye, közös nevezője.³⁹

Arany ezt a hagyományláncot sokkal inkább erősíteni szeretne volna, nem pedig megszakítani. Azaz a közösségi emlékezetet is tovább építette a *Dalgyűjtemény* segítségével, ugyanakkor nem tűnik túlzottan motiváló szándékú „nótafának”. Ne olyanak képzeljük Aranyt, aki *minden* hagyományt formálni vágyik maga körül. Szilágyi Márton több írásában hangsúlyozta, hogy Arany óvakodott a domináns szerepektől. Ő nem az az ember volt, aki akár egy dalosfüzettel dominálni, irányítani akart. Szerénysége viszont integratívává tette, s az így létrejött kottás forrás a lehető legteljesebben megőrzi a hajdani közösségek kulturális lenyomatát. Aranyban ebben a minőségben ugyanúgy hálásak lehetünk, még akkor is, ha nem az ő dallamváltozatai a legprecízebbek, legrégebbek, vagy a szöveg elnagyolt. Olyan rétegekbe enged betekintést a saját múltjában, ami a *Dalgyűjtemény* nélkül nem volna látható, érzékelhető. Amiképp az újraélése és újbóli éneklése is állandó programjává vált a beteg, visszavonulni vágyó költőnek, ahogy egy interjú nevezi: a pesti Ossziánnak.

Ez indokolja, hogy a *Dalgyűjteménynek* helye van az életműkiadásban.

---

39 Csórsz Rumen István, „...melyben a dal megfogandhat»: Arany János *Dalgyűjteménye* (1874) mint ihletforrás”, in GÁBORI KOVÁCS és MAJOR, „...és palota épül...”, 163–212.